

CZU: [342.5 + 321.01](091)

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4570269>

ORGANIZAREA STATALĂ A PUTERII – DE LA ARISTOTEL LA CONTEMPORANEITATE

Alexandru ARSENI, Veronica POZNEACOVA

Universitatea de Stat din Moldova

Viața parlamentară ca și cea politică de astăzi operează permanent cu sintagmele „republica parlamentară” și „republica prezidențială”, fără a cunoaște esența autentică și semnificația lor. Forma de guvernământ ca organizare a puterii de stat este cunoscută și pe larg expusă încă din Antichitate în lucrările, mai cu seamă, ale lui Aristotel. Respectiv, pornind de la cele expuse mai sus, putem concluziona că ideile lui Aristotel sunt esențiale pentru știința dreptului, în general, și cea a dreptului constituțional, în particular. Studiului dat este dedicat cercetării formelor de guvernământ prin prisma ideilor exprimate de marele filosof, fiindcă anume capitolele *Politicii* și ale *Eticii nicomahice*, în care gânditorul certetează schimbarea formelor de guvernământ, oglindesc, pe de o parte, originalitatea gândirii lui Aristotel, iar, pe de altă parte, reprezintă și o actualitate practică în cadrul științei dreptului constituțional contemporan.

Cuvinte-cheie: *constituție, lege, formă de guvernământ, formă de organizare statală a puterii, monarhie/ regalitate, aristocrație, politica, tiranie, oligarhie, democrație, „bună-guvernare”.*

STATE ORGANISATION OF POWER - FROM ARISTOTLE TO THE PRESENT

The parliamentary life, like today's political life, constantly operates with the phrases “Parliamentary Republic” and “Presidential Republic” without knowing their true essence and meaning. The form of government, as an organisation of the state power, has been known and widely described since ancient times in a large number of works, in particular those of Aristotle. So, we could conclude that Aristotle's ideas are crucial for the legal science in general and constitutional law in particular. This research is dedicated to the study of different forms of government through the prism of the ideas expressed by the great philosopher. The Nicomachean Ethics and Politics, in which the thinker investigates the changing forms of government, reflect, on the one hand, the originality of Aristotle's thinking and, on the other hand, has practical relevance in the science of modern constitutional law.

Keywords: *Constitution, Law, form of government, form of State organisation of power, monarchy/royalty, aristocracy, police, tyranny, oligarchy, democracy, “good governance”.*

Scopul și obiectul cercetării

Scopul: În rezultatul cercetării formelor de organizare și exercitare a puterii în viziunea lui Aristotel ne-am propus drept scop identificarea și manifestarea lor în construcția actuală a puterii de stat. Am identificat similitudinile și deosebirile calitative dintre diferite forme de guvernământ cercetate de marele filosof. Plus la această, am examinat, dacă în cadrul realizării acestui concept a fost sau nu lezată esențial ideea promovată de marele gânditor.

Obiectivele: În acest context am trăsut următoarele obiective:

- a) a examina semnificația următorilor termeni: formă de stat; formă de guvernământ; formă de organizare a puterii în stat pentru a identifica concursul între termenii respectivi;
- b) a indentifica diferența substanțială între tiranie și despoție și coraportul dintre aceste forme de guvernământ;
- c) a examina condițiile schimbării formelor de guvernământ și ordinea acestor schimbări;
- d) a identifica importanța conceptului lui Aristotel în cadrul științei dreptului constituțional în epoca contemporană.

Introducere

La începutul de sec. XX încă nu se făcea delimitare între forma de organizare a puterii de stat în forma de guvernământ și regimul politic. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că marele constituționalist român C.Stere în *Curs de drept constituțional* ținut la Facultatea de Drept a Universității din Iași în anii 1910-1914 a identificat tendința de delimitare a noțiunilor respective, invocând exemplul SUA și analizând nu doar conceptul formelor de guvernământ, ci și regimul politic. În studiul dat C.Stere nu s-a bazat pe forma de guvernământ, care face trimitere la instituția Șefului de Stat, ci s-a axat pe identificarea deținătorului suveranității naționale, cercetând regimul politic al SUA. Putem afirma că C.Stere era unul dintre primii doctrinari români care a abordat conceptul formei de organizare a puterii de stat pornind atât de la determinarea organelor care exercită efectiv puterea de stat, cât și de la identificarea deținătorului real al puterii de stat.

Aristotel este unul dintre cei mai remarcabili filosofi ai tuturor timpurilor. Sunt pe larg cunoscute cercetările lui în mai multe domenii, printre care scrierile de logică, reunite sub titlul de *Organon*, și anume: Categoriile, Analiticele – prime și secunde, Topica, Despre interpretare; scrieri de filosofie a naturii, cele mai remarcabile lucrări fiind Fizica, Metrologie, Despre cer. Mai trebuie menționate și lucrările care se refereau la cercetarea cauzelor prime și la principiile întregii existențe formulate în *Metafizica* [1, p.18], însă unul dintre cele mai mari aporturi aduse de Aristotel la dezvoltarea cunoștințelor omenirii a fost cel din domeniul dreptului. Aristotel este considerat, pe bună dreptate, părintele Politicii [2, p.30-31]. Marele filosof este autorul primului tratat de drept constituțional – *Politica*, în care găsim analiza comparativă a orânduirii statale a polisurilor grecești la diferite etape de dezvoltare a acestora. *Politica* poate fi numită un adevărat tratat de drept constituțional, fiindcă gânditorul cercetează anume procesul de instaurare, menținere și exercitare a puterii de stat, analizând și cauzele de nemulțumire a oamenilor care duc la revoluție și la schimbarea formei de guvernământ. Aristotel a fost numit o enciclopedie a antichității și miracol printre atâte miracole grecești [3, p.108]. Această opinie se bazează pe faptul că în celebrul său tratat gânditorul a cercetat așa principii de bază ale dreptului constituțional ca, de exemplu, cel de egalitate și legalitate, echitate și suveranitate populară. Plus la această, filosoful a fundamentat conceptul statului de drept, care mult mai târziu a fost dezvoltat de Immanuel Kant, gânditorul fiind considerat, pe bună dreptate, patriarhul statului de drept [4, p.508]. În legătura cu aceasta prof. Ion Deleanu menționează că ideea statului de drept nu este specific germană, aflându-și originea antică în filosofia dreptului natural, iar mai apoi în memorabilele Magna Charta Libertatum (1215), Petiția drepturilor (627), Habeas Corpus Act (1679), Bilul drepturilor (1688) care, deși statuau proceduri de protecție a cetățenilor englezi, au avut vocația universalității și perenității [3, p.108]. Plus la aceasta, Aristotel a fundamentat conceptul separației puterilor în stat, care a fost dezvoltat în continuare de așa mari gânditori ca Marsilio de Padova, Dante Alighieri, Tommaso Campanella, Jean Bodin, Niccolo Machiavelli [5, p.79-95], John Locke, Charles Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau. Trebuie să remarcăm faptul că filosoful a făcut o delimitare clară între filosofie și politică [6, p.62-63], între dreptul natural și dreptul pozitiv [6, p.15]. Gânditorul a abordat cetățenia ca instituție de bază a dreptului constituțional. O parte a tratatului ocupă cercetarea apariției și reglementării dreptului de proprietate, ca unul esențial pentru dezvoltarea statului. Fiind discipolul lui Platon, Aristotel a continuat cercetarea formelor de guvernământ existente atât prin prisma aplicabilității acestora, punctând avantajele și dezavantajele fiecărei forme menționate, cât și prin prisma aspectelor teoretice, cercetând ideile exprimate de alți filosofi care se refereau la conceptul celei mai bune orânduirii statale. O mare importanță în cadrul acestei lucrări joacă anume cercetarea cauzelor și a ordinii schimbării formelor de guvernământ și a legislației în cadrul acestora. Așa cum afirma și Hegel, dacă ar merita să fie numiți dascăli ai neamului omenesc, aceia ar fi Platon și Aristotel [6, p.62-63], iar ideile exprimate de acești gânditori rămân actuale în continuare, reprezentând baza constituționalismului modern, iar apelând la originea instituțiilor politice existente putem elabora căile de dezvoltare a acestora, putem puncta aspectele bune și mai puțin bune ale instituțiilor contemporane și compara ideile care se refereau la orânduirea de stat ideală cu cea care a fost implementată în practică.

I. Identificarea și clasificarea formelor de guvernământ

Reflecția sa asupra formelor de guvernământ și asupra celor mai bune orânduirii statale Aristotel o începe de la considerarea că omul este în mod natural un viețuitor politic [8, p.37], iar statul apare din cauza insuficienței de sine a individului uman. De aici reiese că statul este rezultatul unei anumite evoluții și, ca urmare, individul este anterior acestuia, pentru că individul constată că de unul singur nu poate supraviețui. Ca urmare, statul apare în urma unui act deliberativ, acesta vine în ordinea naturală a lucrurilor, fiind format din comunitatea mai multor familii [9, p.58]. În cadrul acestei orânduirii, dreptatea devine o virtute socială, căci dreptul nu este decât ordinea comunității politice (or, dreptul este hotărârea a ceea ce este just) [10, p.105]. Prin urmare, drept este ceea ce creează și menține pentru o comunitate politică fericirea și elementele ei constitutive [10, p.105], iar legea devine echivalentă cu dreptatea, care reprezintă o virtute absolută desăvârșită, pentru că exercitarea ei este cea a unei activități perfecte și este perfectă pentru că cel ce o posedă face uz de virtutea sa și în favoarea altora nu numai pentru sine [10, p.105]. Observăm că studiul diferitor moduri de guvernare se referă nemijlocit la ordinea legală instituită într-un stat, căci filosoful considera că în stat suverană trebuie să fie legea, așa că trebuie deci perfectată suveranitatea legii.

Trebuie să remarcăm faptul că temeiul organizării statale este Constituția, care izvorăște din natura socială a omului. Legile trebuie să fie elaborate în conformitate cu principiile constituționale, căci legile trebuie să fie stabilite în funcție de Constituție, și toate sunt stabilite astfel, iar nu Constituția în funcție de legi. Constituția reprezintă pentru cetății organizarea magistraturilor, modul lor de distribuție, <stabilirea celei> suverane în

Constituție și scopul fiecărei comunități, însă legile sunt deosebite de decretul constituțional prin care trebuie să conducă guvernarea, iar <legile> trebuie să se păstreze nemodificate de cei care le încalcă [8, p.209]. Este semnificativ faptul că anume Constituția dă, de fapt, caracteristicile unei anumite forme de stat, Aristotel afirmând că Constituția este cea care determină în stat ordinea sistematică a tuturor puterilor, dar mai ales a puterii suverane; iar suveranul cetății, în toate locurile, este guvernământul. Guvernul este însăși Constituția [11, p.83]. Constituțiile care au în vedere interesul obștesc sunt pure și sunt conforme dreptului abstract. Cele care au în vedere numai folosul celor ce guvernează sunt defectuoase și sunt forme corupte ale constituțiilor bune. Primele guvernează peste oamenii liberi, celelalte sunt despotice, tratându-i pe guvernați ca pe niște sclavi. Constituțiile bune sunt izvorul administrării bune a statului, care asigură fericirea cetățenilor.

Un interes deosebit prezintă, datorită influențelor exercitate asupra gândirii politico-juridice ulterioare, și reflecțiile aristotelice asupra formelor organizării statale (numite, de regulă, și forme de guvernământ) [12, p.63]. Aristotel schițează în acest domeniu o teorie atât de lucidă, încât ea va fi preluată, până la sfârșitul secolului XIX, de toți marii juriști și politologi, de la Bodin până la Montesquieu [13, p.241].

Potrivit acestei doctrine, formele organizării statale trebuie delimitate în baza a trei criterii [12, p.63-64]: criteriul determinării categoriei cetățenilor, criteriul numărului guvernanților și criteriul scopului guvernanților în procesul de realizare a puterii de stat.

a) *Criteriul determinării categoriei cetățenilor.* În opinia filosofului, fiecărei forme de guvernământ îi corespunde un criteriu distinct al definirii categoriei cetățenilor. În cadrul regimului democratic, cetățeanul este o persoană care are dreptul să participe în procesul de judecată și la exercitarea puterii de stat, drepturi care în perioada actuală sunt incluse în categoria drepturilor exclusiv politice. Observăm că prin noțiunea „cetățean” al statului autorul desemnează persoana care este în drept să participe personal în procesul legiferării și al exercitării justiției [14, p.60]. În cadrul oligarhiei calitatea de cetățean este atribuită la minoritatea oamenilor bogați care exercită efectiv puterea de stat. Aristotel a menționat că nu în cadrul fiecărei forme de guvernământ suntem în prezența demosului, noțiune care în Grecia Antică îngloba în sine categoria cetățenilor liberi cu drepturi exclusiv politice. Respectiv, tirania se caracterizează prin faptul că întreaga putere se stat este concentrată în mâinile unei singure persoane, ceea ce exclude oamenii de rând din cadrul procesului de exercitare a puterii de stat prin intermediul adunărilor populare și a procesului de judecată, puterea judiciară fiind împărțită între oamenii cu funcții diferite. Prin intermediul înțelegerii categoriei de „cetățean”, prin intermediul drepturilor exclusiv politice, Aristotel exclude din cadrul categoriei cetățenilor persoanele care nu sunt capabile să adopte decizii raționale, din cauza unor factori diverși, precum ar fi: lipsa unei instruirii suficiente; starea materială precară în care se află persoana; atenția exagerată acordată de persoană preocupărilor imorale. În acest mod, din categoria cetățenilor autorul exclude următoarele categorii: robii, străinii, comercianții, meseriașii, marinarii și femeile [12, p.63-64].

b) *Criteriul numărului guvernanților.* În baza acestui criteriu autorul distinge trei categorii de organizare statală: state în care guvernează o singură persoană; state în care guvernează un număr mic de persoane; state în care guvernează toți cetățenii sau majoritatea lor [*Ibidem*].

c) *Criteriul scopului guvernanților în procesul de realizare a puterii de stat.* Prin intermediul acestui criteriu, numit și „criteriul etic” sau „criteriul valoric”, Aristotel delimitează două categorii de forme ale organizării statului: forme corecte ale organizării statului (monarhia, aristocrația, politia) și formele incorecte ale organizării statului (tirania, oligarhia și democrația) [*Ibidem*]. Trebuie remarcat faptul că, în conformitate cu viziunile marelui gânditor, există trei specii de constituții pure, cărora le corespund tot atâtea forme de guvernământ: regalitatea, aristocrația și republica. Există alte trei specii, derivate ale celor dintâi: tirania pentru regalitate, oligarhia pentru aristocrație și demagogia pentru republică [6, p.62-63]. Deosebirea se face în funcție de scopul în care este utilizată puterea. Mai toți scriitorii antici și medievali au urmat apoi diviziunea propusă de acesta [13, p.241].

Respectiv, în baza criteriilor menționate *supra*, Aristotel deosebește următoarele șase forme ale organizării statului: monarhia, aristocrația, politia, tirania, oligarhia și democrația [12, p.63-64].

Trebuie să subliniem că în cadrul acestei clasificări unul dintre criteriile principale este anume numărul persoanelor care se află la conducerea statului, Aristotel clasificând statele după numărul de guvernanți – unul singur, o minoritate privilegiată sau majoritatea cetățenilor. Dacă statul este guvernat de un singur individ, atunci e o monarhie sau, dacă am vrea să traducem exact temenul lui Aristotel, atunci ar trebuie să-i spunem regalitate. Dar dacă statul este guvernat de o elită, e o aristocrație. Când statul este guvernat de o majoritate a cetățenilor, de poporul însuși, atunci e o democrație. Aristotel spune că e politică [15, p.42-43].

II. Formele de guvernământ „pure”

a) *Monarhia – guvernarea unipersonală*. Monarhia (care în alte surse este numită regalitate [6, p.62-63]) reprezintă forma statului, în care guvernarea este realizată de o singură persoană în interesul tuturor cetățenilor [12, p.63-64], bazându-se pe superioritatea absolută a individului care domnește, superioritate dată de virtute [6, p.62-63]. Pentru a determina monarhia ca formă de guvernământ, în general, și rolul monarhului în stat, în particular, trebuie să apelăm la teoria patriarhală a apariției statului elaborată de Aristotel. Conform teoriei date, statul s-a născut din familie, o formă primară, un nucleu al societății, iar monarhul reprezintă părintele grijuliu; supușii, la rândul lor, joacă rolul copiilor săi. De aici reiese regula constituțională engleză, nescrisă, care este în vigoare și astăzi, și anume: principiul care proclamă că „monarhul nu poate să pricinuiască rău supușilor săi” [13, p.63]. Este semnificativ faptul că în procesul de delimitare a monarhiei de alte forme ale organizării statale necesită a fi utilizat criteriul material (concentrarea reală a puterii de către o singură persoană și utilizarea acestei puteri în vederea materilizării intereselor populației întregului stat), și nu criteriul formal (denumirea șefului statului) [12, p.63-64].

Aristotel, afirmând că regalitatea reprezintă una dintre constituțiile corecte și cuprinde mai multe genuri, definește 4 tipuri de monarhii: domnia pe viață manifestată prin puterea militară, care poate fi ereditară sau electivă, regalitatea barbarilor, dictatura și monarhia regală din vremuri eroice.

1. Monarhia care s-a manifestat prin domnia pe viață a monarhului se caracterizează prin faptul că regele guvernează în conformitate cu legea. Respectiv, legea este mai presusă decât voința suveranului, care este obligat s-o respecte întocmai. Puterea principelui este determinată de teritoriu, iar când acesta părăsește teritoriul statului respectiv, competența principelui se limitează la cea de conducător militar. Plus la aceasta, la funcțiile expuse *supra* se mai adaugă cele sacerdotale. Regele este în același timp judecător, strateg și sacerdot suprem. Trebuie să remarcăm faptul că în cadrul acestui gen de regalitate puterea de stat aparține mai degrabă aristocraților, decât regelui, care nu avea dreptul de a aplica pedeapsa capitală, decât în perioada expedițiilor militare, iar puterea aristocraților era perpetuă. Referindu-ne la modul de a accede la puterea de stat, trebuie să remarcăm că regalitatea putea fi atât ereditară, cât și electivă.

2. Un alt tip de regalitate era cel răspândit la unii dintre barbari care se manifesta prin domnia unei singure persoane. Această formă de regalitate se apropie de tiranie (însă principele guvernează în conformitate cu legea) și este ereditară.

3. Referindu-ne la următorul tip de regalitate, aceasta reprezintă o dictatură, adică o tiranie aleasă, care se deosebește de cea barbară prin faptul că nu este ereditară.

4. Ultimul tip de monarhie evidențiat de Aristotel este monarhia regală din vremuri eroice, care este acceptată liber și urmează ordinea legală. În prerogativele regilor intrau: dreptul de a conduce armata, dreptul de a judeca procese și funcții sacerdotale. Observăm caracterul absolut și perpetuu al puterii regale. Pentru a accede la funcția respectivă unii depuneau jurământul, iar alții o exercitau fără îndeplinirea acestei formalități.

5. În continuare marele filosof menționează o regalitate care este caracteristică administrării unei cetăți sau a unui neam unic, care se caracterizează prin faptul că toate bunurile sunt comune. Acest tip de regalitate corespunde teoriei patriarhale a apariției statului, pe larg promovată de Aristotel, care afirma că rolul crucial în procesul apariției statului joacă familia, în stat monarhul reprezentând părintele grijuliu, iar supușii săi – copiii.

Respectiv, observăm că tipurile de monarhii diferă prin atribuțiile șefului statului și prin modul accederii la funcția respectivă. Totodată, forma de guvernământ nu este una statică, ea se dezvoltă și se schimbă permanent. Respectiv, în cazul în care statul este condus despotic aceasta duce la degenerarea regalității în tiranie [6, p.62-63], însă trebuie să facem o delimitare clară între aceste două forme de guvernământ. Regele conduce în numele legii și prin voința <supușilor>, pe când despotul conduce împotriva voinței cetățenilor [8, p.189-195]. Plus la aceasta, tiranul este o persoană care ajunge să guverneze statul din rândul populației, datorită susținerii acesteia. La Aristotel, tirania se întemeiază pe sprijinul popular: tiranul grec își începea cariera ca demagog [2, p.30-31]. Observăm schimbarea cardinală a acestei noțiuni, fiindcă în perioada în care a trăit Aristotel conceptul de tiran se referea anume la persoanele care veneau la putere din rândul populației, deseori ca urmare a revoluției, însă aceasta nu însemna neapărat o guvernare despotică.

b) *Aristocrația – guvernarea intelectualilor, care aparține celor puțini*

Aristocrația, la rândul ei, este forma de organizare a statului, în care guvernarea este realizată în interesul întregii populații a statului de către un număr mic de persoane (în raport cu întreaga populație a statului), aleși după merit, cel puțin tot atât cât și după avuție [6, p.62-63]. Aristocrația este prezentată de către autor în calitate de formă de guvernare a statului, în care puterea este exercitată de către un grup de persoane ce dețin

înalte calități morale și intelectuale. În cadrul acestei forme de guvernământ constituția este compusă din cei mai buni în sens absolut după virtute, iar nu din oameni valoroși sub un singur aspect. Căci numai în aceasta bărbatul și bunul cetățean sunt identici în sens absolut, pe când în celelalte <constituții> ei sunt buni numai în raport cu constituția în vigoare la ei. Există însă unele care se numesc aristocrații și care prezintă deosebiri atât față de oligarhii, cât și față de așa-numitul regim constituțional, unde desemnarea magistraturilor nu se face numai după avere, ci și după merit. Această constituție se deosebește de amândouă și se numește aristocratică. Căci și în <cetățile> în care se acordă o grijă comună virtuții există totuși unii care par și despre care se crede pe bună dreptate că sunt oameni de seamă. Aristocrația există acolo unde constituția ia în considerare bogăția, virtutea și demosul, ca, de pildă, la Carthagina. Însă, acolo unde sunt luate în seamă numai două, ca, de pildă, virtutea și demosul în Lacedemonia, acolo există un amestec al lor, adică a democrației și a virtuții. Așadar, în afara celei dintâi, care era cea mai bună constituție, există aceste două specii ale aristocrației, iar, în al treilea rând, există acele forme ale așa-numitului regim constituțional care tind mai degrabă către oligarhie [8, p.231].

De menționat că experiența ne demonstrează că persoana sau persoanele care se află la guvernare, în cele din urmă este (sunt) învinsă(e) de ... seducția înfumurării de putere. Acest fapt impune aristocrației caracter temporar [12, p. 63-64].

Și regalitatea și aristocrația sunt considerate de Aristotel forme de guvernământ pure. Apare întrebarea: care dintre aceste forme este mai benefică pentru viața polisului? Gânditorul răspunde la această întrebare astfel: dacă trebuie să considerăm drept o aristocrație puterea deținută de mai mulți <oameni> de seamă dintre toți bărbații, pe când <puterea deținută> de unul singur drept o regalitate, atunci aristocrația este mai de dorit pentru cetăți decât o regalitate, fie că puterea este întemeiată, fie că nu este întemeiată pe forță, dacă se găsește un număr mai mare de oameni egali [8, p.189-195]. Respectiv, observăm că filosoful pledează anume pentru aristocrație, fiindcă consideră că domnia mai multor oameni înțelepți este una mai bună decât domnia unei singure persoane.

c) *Politea – guvernarea celor majoritari*

Politea (numită și „forma populară”) este caracterizată de unii cercetători drept cea mai bună dintre toate formele organizării statului, fiindu-i specifică realizarea puterii de către toți cetățenii sau majoritatea acestora, în vederea realizării intereselor tuturor cetățenilor statului. Datorită instabilității, instituirea și funcționarea practică a acestei forme de organizare a statului, o recunoaște chiar gânditorul, este anevoiasă, greu accesibilă [12, p.63-64]. Aristotel considera că regimul constituțional, care reprezintă o combinație fericită a trăsăturilor specifice oligarhiei și democrației, persistă prin sine și nu grație unui motiv extrinsec, adică prin sine și nu prin voința unei mulțimi exterioare (căci aceasta ar fi o constituție greșită), dar nici dacă vreuna dintre părțile cetății ar dori o altă constituție în general [8, p.237].

În raport cu aceste forme de guvernământ Aristotel mai cercetează formele de guvernământ din punctul de vedere al mentalității guvernanților sau, mai exact, al ocupațiilor acestora. Așadar, „ar trebui mai întâi să lămurim cine anume poate fi supus unei puteri regale, unei puteri aristocrate și unei puteri politice. O mulțime ce poartă în mod natural o descendență care întrece în virtute conducerea politică poate fi supusă unei puteri regale. Mulțimea care poartă în mod natural posibilitatea de a fi condusă de o putere <exercitată> asupra unor oameni liberi de către cei care întrec în virtute puterea politică se poate supune unei aristocrații. Mulțimea care este războinică în mod natural, care este capabilă să fie condusă și să conducă potrivit legii și care împarte după merit magistraturile între oameni înstăriți poate avea un caracter politic. Atunci când se ivește o întregă stirpe sau chiar un singur <om> care este întâmplător deosebit în virtute de ceilalți astfel încât el să întrecă prin virtutea sa pe a tuturor celorlalți, atunci este drept ca această stirpe să fie regală și stăpână peste toți, iar acel <om> unic să fie rege” [Ibidem, p.203].

Așadar, monarhia, aristocrația și politia sunt recunoscute de autor în calitate de forme ale organizării statului echivalente prin rezultate (virtuți), dacă cei care realizează guvernarea utilizează puterea de stat în interesele întregului polis [12, p.63-64]. După Aristotel, aceste trei forme de stat nu se conservă în toată puritatea lor doar dacă guvernanții nu sunt animați decât de binele public. Dacă însă guvernanții abuzează de forța lor și caută să guverneze statul numai în profitul lor personal sau al clasei lor, atunci fiecare formă din acestea are tendința de a degenera, și monarhia degenerază în tiranie, aristocrația în oligarhie, democrația în olocație [15, p.43] – caracteristici specifice astăzi regimurilor politice.

III. Formele de guvernământ „rele”

Trecând la formele de guvernământ „rele”, trebuie să remarcăm faptul că tirania reprezintă o monarhie îndreptată în avantajul monarhului, oligarhia – în avantajul celor înstăriți, iar democrația – în avantajul celor săraci; dar niciuna dintre acestea nu are deloc în vedere avantajul comun [8, p.163].

a) *Tirania*. Tirania apare acolo unde puterea este concentrată în mâna unei singure persoane care nu deține nici virtute, nici avere și care conduce în mod despotice [6, p.62-63] în vederea realizării propriilor interese. Datorită samavolniciei (arbitrarului) politic și juridic, care însoțește, în mod permanent, activitatea șefului statului, tirania este recunoscută de autor drept cea mai rea formă de guvernământ [12, p.63-64]. Pentru înțelegerea tiraniei ca formă de guvernământ este esențială clasificarea acesteia în două tipuri, „pentru că natura acestora se apropie oarecum și de regalitate, deoarece ambele regimuri urmează legea. La unii barbari este ales un monarh autocrat, iar în vremurile vechi, la grecii de odinioară, unii deveneau monarhi în același fel, iar ei se numeau dictatori, însă acestea conțin și anumite diferențe reciproce. Or, ele constau în faptul că, în privința regalității, conducerea monarhică avea loc în numele legii și cu asentimentul celorlalți, pe când în privința tiraniei, conducerea despotice avea loc după bunul plac al <tiranilor>. Al treilea tip de tiranie, cel care pare în cea mai mare măsură o tiranie, corespunde regalității absolute. Această tiranie este în mod necesar acea monarhie în care cineva guvernează țara fără a da socoteală tuturor celor egali sau mai buni <ca el>, în vederea avantajului său propriu și nu al celor guvernați. Din acest motiv, el este contra voinței <celorlalți>, pentru că niciunul dintre oamenii liberi nu se supune de bunăvoie unui asemenea regim. Acestea sunt, așadar, tipurile de tiranie, iar numărul lor este decis de motivele menționate” [8, p.239].

b) *Oligarhia*, la rândul ei, este forma de organizare, în care puterea în stat este realizată de persoanele bogate, respectiv, suveranitatea aparține celor bogați [6, p.62-63]. Oligarhia are loc atunci când conducătorii cetății sunt cei care dețin averi [8, p.239]. Această formă de guvernământ s-a născut din cei care erau inegali sub un singur aspect, atunci când ei au considerat că sunt în general inegali, pentru că cei inegali după avere se consideră inegali în general. Respectiv, oamenii, fiind inegali, urmăresc să aibă cât mai mult, pentru că „mai mult” înseamnă inegalitate [Ibidem, p.269]. Statului oligarhic, de regulă, îi este caracteristică prezența unui înalt cens material, prin intermediul căruia categoria de persoane, având acces la putere, este considerat limitată din punct de vedere numeric. Instaurarea în practica politico-statală a censului material atrage o serie de consecințe, principalele fiind instaurarea în activitatea statului a ilegalității și a inegalității, precum și exercitarea guvernării magistrilor în activitatea de administrare a statului, lipsiți de orice limite în exercitarea intereselor sale [12, p.63-64].

Ca și în cazul tiraniei, există mai multe tipuri de oligarhii. „Dintre tipurile de oligarhie, una acordă magistraturile în funcție de venituri, care sunt atât de mari încât săracii, chiar dacă sunt mulți, nu iau parte <la putere>, pe când cel suficient de avut poate lua parte la guvernare. Un alt tip este cel în care magistraturile depind de un venit mare, iar magistrații fac numirile pentru locurile libere. Dar dacă ei fac această <alegere> din toți <cetățenii>, aceasta pare mai curând o aristocrație, iar dacă o fac dintr-un grup restrâns, atunci este o oligarhie. Un alt tip de oligarhie se realizează atunci când copilul ia locul părintelui. Al patrulea – când se petrece ceea ce tocmai am enunțat, însă nu legea conduce, ci magistrații. Acesta este corespondent între aristocrații cu tirania între monarhii și cu ultima dintre democrațiile pe care le-am enumerat. O asemenea oligarhie se numește regim abuziv” [8, p.225].

Trebuie să facem o delimitare clară între democrație și oligarhie, iar criteriul după care aceste forme de guvernământ se deosebesc reciproc este sărăcia și bogăția. În mod necesar, dacă unii guvernează datorită bogăției, fie că sunt puțini, fie că sunt mulți, atunci aceasta este o oligarhie, iar dacă guvernează săracii, este o democrație [Ibidem, p.165].

c) *Democrația* în doctrina aristotelică reprezintă forma de organizare a statului, în care puterea politică este exercitată de către întreaga populație a polisului. „Democrația are loc atunci când <conduc> cei care nu dețin mult, ci sunt săraci” [8, p.163]. Democrația s-a născut din cei care erau egali sub un anumit aspect, atunci când ei au crezut că sunt egali în sens absolut, pentru că toți cei liberi sunt asemenea și ei se consideră egali în sens absolut [Ibidem, p.269]. Aristotel descria democrația astfel: „Democrația își poartă în primul rând numele mai cu seamă datorită egalității. Legea unei asemenea democrații vede egalitatea drept faptul de a nu îi pune pe săraci sau pe bogați mai prejos <decât pe ceilalți> și nici să nu fie vreunii dintre ei stăpânii <celorlalți>, ci ambii să fie egali. Dacă libertatea și egalitatea se regăsesc prin excelență în democrație, așa cum susțin unii, acest lucru s-ar petrece astfel dacă toți ar deține în comun puterea prin excelență în mod egal. Și pentru că demosul este majoritar, iar opinia celor mulți este suverană, este necesar ca această <constituție> să fie o democrație. Acesta este așadar unul dintre tipurile democrației. Altul este cel în care magistraturile se acordă în funcție de niște venituri, însă acestea sunt de scurtă durată, căci în acest caz este necesar să participe <la putere> cel care are resurse, dar nu și cel lipsit de ele. Un alt tip de democrație este cel în care iau parte la putere toți cei care sunt

în mod incontestabil cetățeni, sub guvernarea legii. Alt tip de democrație este cel în care iau parte la magistraturi cu toții, numai cu condiția de a fi cetățeni, sub guvernarea legii. Alt tip de democrație este cel în care toate celelalte <trăsături> sunt aceleași, dar nu este suverană legea, ci mulțimea: acest lucru apare atunci când guvernarea are loc prin decrete și nu prin legi, și ea este produsul demagogilor. Acolo unde guvernarea are loc democratic și conform legilor, nu apare demagogul, ci în frunte se află cei mai buni dintre cetățeni, însă unde legile nu sunt suverane, acolo se nasc demagogii, căci demosul devine monarh, <adică> unul alcătuit din mulți. Pentru că cei mulți sunt suverani, dar nu fiecare în parte, ci toți <la un loc>. Dar pentru că nu conduce după lege, el devine despot, iar lingușitorii ajung la mare cinste. Un asemenea demos este <între democrații> analogic tiraniei între monarhii. Caracterul lor este același, iar ele sunt despotice față de cei mai buni <cetățeni>. Decretele devin asemeni poruncilor din celălalt caz, iar demagogul este analogic lingușitorului. Căci fiecare dintre ei exercită o mare putere asupra tuturor: lingușitorii față de tirani, iar demagogii față de acest fel de demos" [*Ibidem*, p.225]. Pornind de la cele expuse mai sus putem concluziona că diferența majoră între politea și democrație constă în faptul că în cadrul regimului constituțional guvernarea se desfășoară în conformitate cu legislația în vigoare, iar în cadrul democrației oamenii guvernează despot, fără respectarea legilor. Observăm paralelă între regimul de guvernământ democratic și cel despot, între legalitate și ilegalitate, între conducere efectuată pentru binele tuturor, a polisului întreg și cea care este îndreptată spre atingerea binelui particular. Plus la aceasta, în cadrul democrației, în ultimă instanță, puterea de stat nu aparține popoului, ci demagogilor, fiindcă demosul este stăpân peste toate, iar ei sunt <stăpâni> peste opinia demosului, căci mulțimea li se supune [*Ibidem*, p.225]. Referindu-ne la un exemplu practic de realizare a puterii de stat de către demagogi prin manipularea opiniei poporului, putem afirma că această idee și-a arătat valabilitate cu mult mai târziu, când partidul comunist a venit la putere, fiindcă pentru puterea de stat a luptat poporul, însă acesta se supunea conducătorilor partidului comunist, adică demagogilor. Observăm că teoria lui Aristotel asupra dezvoltării democrației a fost dovedită în practică peste mai multe secole, ceea ce arată că funcționarea mecanismelor politice nu se schimbă cu timpul, ideile exprimate de filosofi rămân actuale în continuare, iar cunoscându-le teoriile politice putem înțelege mai bine contextul politico-social în care trăim, putem să analizăm situația actuală și putem elabora strategiile de dezvoltare a societății contemporane.

Revenind la studiul democrației, trebuie remarcat faptul că aceasta este caracterizată, în aceeași măsură ca și politica, de instabilitate, care își găsește materializarea prin adoptarea deciziilor de către întregul popor. Deciziile poporului în majoritatea cazurilor au forma legilor și sunt adoptate sub imperiul intereselor acelor persoane, care pe parcursul condițiilor de moment reușesc să influențeze, să atragă de partea sa demosul (poporul), capabil să adopte decizii și sub influența emoțiilor [12, p.63-64].

În acest fel, veșnică mizerie materială a poporului, care datorită acesteia se transformă în gloată, creează condiții ideale pentru apariția demagogilor, care promet totul și realizează... nimic, dar care, cu timpul, acaparează puterea în stat. Sunt condiții benefice pentru exercitarea puterii prin coruperea (mituirea) funcționarilor și a întregului popor (prin intermediul unor goale promisiuni) etc. [*Ibidem*].

Aristotel va cerceta în *Politica* ce nu este democrația. Astfel, democrația nu este acolo unde oamenii liberi în minoritate comandă unei mulțimi care nu se bucură de libertate. Nu va fi democrație nici acolo unde suveranitatea aparține bogaților, chiar dacă ei ar forma majoritatea. Democrație va fi numai acolo unde niște oameni liberi dar săraci formează majoritatea și sunt suverani, cu o condiție însă, aceea ca în cadrul ei suverană să fie legea, iar cetățenii cei mai respectați să aibă conducerea afacerilor [6, p.62-63].

IV. Avantajele și dezavantajele tipurilor formei de guvernământ

O altă întrebare care apare în legătură cu studiul efectuat de Aristotel este: ce formă de guvernământ din cele rele este cea mai defavorabilă pentru viața polisului? Filosoful consideră că tirania este cea mai rea formă de guvernământ, fiindcă se îndepărtează cel mai mult de constituție, adică de monarhie care este considerată cea mai bună formă de guvernământ, în al doilea rând vine oligarhia (căci aristocrația este foarte îndepărtată de această constituție), pe când cea mai bine chibzuită este democrația [8, p.211]. Cu toate acestea, consecințele formelor de guvernământ rele sunt descreșterea economiei, împărțirea societății în bogați și săraci, criza politică și socială.

Dacă e să comparăm formele de guvernământ prin trăsăturile specifice acestora, observăm că „aristocrația constă mai cu seamă în acordarea demnităților în funcție de virtute, oligarhia – în funcție de bogăție, iar democrația – în funcție de libertate, însă opinia celor mulți se impune în toate situațiile, căci și în oligarhie, și

în aristocrație, și în democrație este conducătoare opinia părții majoritare a celor care participă la <exercitarea> constituției. Despre cele mai multe cetăți se spune că ele aparțin tipului de regim constituțional, căci numai el are în vedere amestecarea săracilor și a bogaților, a averii și a libertății, pentru că în aproape cele mai multe situații cei bogați par să țină locul oamenilor de seamă. Deoarece există trei moduri pentru a disputa egalitatea constituțională, anume libertatea, averea și virtutea (căci a patra, care se numește origine nobilă, le însoțește pe <ultimele> două, fiindcă ea reprezintă străvechea virtute și avere), este evident că amestecul celor două, adică a bogaților cu săracii, trebuie numită regim constituțional, iar <amestecul> celor trei – aristocrație, mai degrabă decât celelalte, cu excepția celei dintâi și adevăratei <forme de constituție>. S-a arătat așadar că mai există și o altă formă de constituție în afara monarhiei, a democrației și a oligarhiei, care este calitatea ei, cu ce se deosebesc aristocrațiile între ele și regimurile constituționale de aristocrație, și este evident că ele nu sunt departe unele de altele”.

Sintetizând concepțiile lui Aristotel observăm că conținutul formei de guvernământ sau al formei de stat cuprinde:

a) *Monarhia*, în cadrul căreia guvernarea este realizată de o singură persoană în interesul tuturor cetățenilor. Aceasta poate fi selectivă sau electivă. În cadrul acestei forme de guvernământ suntem în prezența puterii absolute exercitate de Șeful de Stat, cu excepția autorității asupra preoților. Referindu-ne la diferența dintre puterea regală și cea despotică, trebuie să remarcăm faptul că *regele* conduce în numele legii și prin voința „supușilor”, iar *despotul*, din contra, conduce împotriva voinței cetățenilor. În cadrul studiului său Aristotel face o delimitare clară între un rege și un tiran. *Tiranul* este o persoană care provine din popor, care, de regulă, este un demagog și aceasta accede la puterea de stat datorită susținerii poporului. Faptul că puterea de stat aparține tiranului nu înseamnă neapărat o guvernare despotică. *Dictatura*, la rândul său, reprezintă o tiranie aleasă. În dependență de elementele care ne permit să identificăm cine și cum guvernează, observăm că puterea regală se transmite pe cale ereditară, iar tiranul vine la puterea de stat fiind ales de popor.

b) *Aristocrația* reprezintă forma de guvernământ exercitată în interesul întregii populații de către un număr mic de persoane ales după: a) merit și b) avuție și care dețin calități morale și intelectuale. Guvernarea în cadrul acestei forme de guvernământ se bazează pe Constituție.

c) *Politeia* reprezintă forma de guvernământ în cadrul căreia puterea de stat este exercitată de către toți cetățenii în interesul tuturor.

Toate trei forme de guvernământ rămân autentice, dacă cei care exercită puterea o fac în interesul întregului polis. Astăzi formele de guvernământ descrise *supra* se încadrează în noțiunea de regim politic democratic.

Dacă însă persoanele care exercită efectiv puterea de stat caută să guverneze numai în profitul lor personal sau al clasei lor, atunci fiecare formă dintre acestea are tentativa de a se degenera: monarhia degenerază în tiranie, aristocrația – în oligarhie, democrația – în olocrație. Ceea ce este caracteristic pentru aceste forme de guvernământ este faptul că avantajul comun nu este respectat. Aristotel, în cadrul studiului său, a descris forme de guvernământ, însă doctrina juridică a dreptului constituțional le poziționează în cadrul regimurilor politice.

a) *Tirania* reprezintă o formă de guvernământ în cadrul căreia puterea este concentrată în mâna unei singure persoane care nu deține nici virtute, nici avere și care conduce în mod despotic în vederea realizării propriilor interese. Această este cea mai rea formă de guvernământ, fiindcă se îndepărtează cel mai mult de la Constituție.

b) *Oligarhia* se caracterizează prin exercitarea puterii de către persoane bogate. Referindu-ne la metoda exercitării puterii de stat, aceasta se bazează pe următoarele principii: a) ilegalității; b) inegalității și c) nelimitată de interese, în mod abuziv. Ca și în cazul tiraniei, observăm că oligarhia este forma de guvernământ care este îndepărtată de Constituție.

c) *Democrația* reprezintă exercitarea puterii de către întreaga populație. Din cadrul formelor de guvernământ degenerate aceasta este bine chibzuită.

Considerăm oportun să efectuăm o abordare comparativă a elementelor regimului politic democratic și ale celui despotic. În cadrul guvernământului democratic suntem în prezența suveranității legii, iar în cadrul celui despotic cei care se află la conducerea țării guvernează fără respectarea legilor. Regimul politic democratic este guvernat de principiul legalității, iar cel despotic, din contra, de principiul ilegalității. În cadrul regimului democratic puterea de stat este exercitată în scopul atingerii binelui tuturor. Trebuie să remarcăm faptul că în cadrul despoției, din contra, guvernarea urmărește atingerea binelui pentru un grup particular.

V. Coraportul dintre „formele de guvernământ” și „buna-guvernare”

Filosoful se va întreba care este cea mai bună organizare a vieții pentru state, în general, și pentru majoritatea oamenilor, în special. Pornind de la faptul că statul cuprinde trei clase deosebite, și anume: oamenii foarte săraci, oamenii foarte avuți și oamenii cu oarecare stare care sunt la mijloc între aceste două extreme, Aristotel a stabilit că calea cea mai bună pentru dezvoltarea statului este cea de mijloc. Ea ascultă cel mai bine de rațiune pentru că este greu ca cineva să se bucure de avere, frumusețe, forță, sau care să sufere de inferioritate excesivă, sărăcie, obscuritate și să se supună în mod necondiționat legii. În primul caz, au loc cele mai multe atentate, din aviditate de putere, în cel al doilea caz, perversitatea se ivește în jurul delictelor particulare, iar crime se săvârșesc întotdeauna, fie din trufie, fie din perversitate. Cele două clase – bogații și săracii excesiv – sunt deopotrivă periculoși pentru cetate. Bogăția excesivă duce la insubordonare; sărăcia înjosește și învață pe om să se comporte ca un sclav. Respectiv, statul este puternic atunci când se sprijină pe clasă mijlocie [6, p.62- 63]. De aici reiese că pentru Aristotel statul ideal este întruchiparea ordinii și măsurii, bazată pe legislația perfectă [16, p.49]. Respectiv, statul ideal este acel care ar cuprinde cele trei forme principale de guvernământ și care ar reuni într-o măsură justă monarhia, aristocrația și democrația. (Mai târziu ideea aristotelică va fi preluată de Cicero, Machiavelli și Montesquieu). Aristotel nu a pretins să propună aici tipul imaginar al unei republici perfecte, cum a încercat Platon. El s-a condus întotdeauna de fapte reale; el nu propune decât o alegere a celor mai bune condiții politice, despre care vorbește ca despre niște fapte pozitive pe parcursul lucrării sale. În Capitolul VIII al studiului *Politica* Aristotel se afirmă ca un adept al tiraniei, ceea ce este, de fapt, o eroare. Aristotel face excepție pentru geniu [2, p.30-31].

Trebuie să remarcăm faptul că realizarea bunei-guvernări, în viziunea acestei lucrări a lui Aristotel, trebuia întemeiată pe un mecanism al organizării statale care cuprindea instituții specializate, criterii precise de selectare a celor care ocupau poziții în sfera puterii, mandate limitate în timp ale acestora, competențe strict delimitate, control reciproc al puterilor în stat și, nu în ultimul rând, participarea numeroasă a cetățenilor la treburile cetății, mai ales în domeniul juridic. Sintetizând și esențializând concepția despre buna-guvernare atât cât este ea cuprinsă în „Statul atenian”, aceasta trebuie să aibă atât ca beneficiar final, cât și ca întemeietor cetățeanul cu drepturi depline al cetății. „De vreme ce observăm că oricare cetate este un fel de comunitate și că orice comunitate este constituită în vederea unui bine (căci toți oamenii fac toate lucrurile în căutarea a ceea ce li se pare a fi un bine), este limpede că toate comunitățile urmăresc un bine, acest lucru îl face cu precădere aceea între toate suverană și care le cuprinde pe toate celelalte, ea urmând totodată binele suveran între toate. Aceasta este așa-numita cetate sau comunitate civică”. Iată deci, în acest citat, practic primul din *Politica*, credința profundă a marelui filozof în necesitatea și, totodată, obligația ca prin realizarea comunității să se atingă și scopul pentru care ea a fost creată: Binele tuturor celor care au consfințit crearea ei însăși. Modalitatea de împlinire a acestui deziderat suprem al cetății trebuie garantată însă prin buna-guvernare care trebuie temeinic structurată și mai apoi validată de practica socială. Analiza și rezolvarea acestui concept pleacă de la evaluarea în primul rând a microcomunităților reprezentate de familie, de reunirea mai apoi a mai multor familii și, în fine, din metacomunitatea reprezentată de către CETATE. Înainte de a ajunge propriu-zis în *Politica* la esența bunei guvernări, Aristotel realizează un adevărat recurs la natura umană și la complexitatea personalității umane. Totodată, regăsim în *Politica* și o critică la adresa unora dintre elementele care compuneau conceptul de bună-guvernare la Socrate: astfel, Aristotel, nu era de acord cu opinia predecesorului său potrivit căreia conducătorii cetății erau mereu aceiași. Aristotel meditează foarte logic în favoarea unui relativism al constituțiilor. Cea mai bună constituție nu rezidă, așa cum gândea Platon, într-un model ideal și unic ce s-ar cuveni aplicat tuturor popoarelor. Dimpotrivă, fiecărei cetăți în parte îi revine sarcina să determine regulile care i se potrivesc cel mai bine pentru a permite fericirea tuturor. Aristotel era de părere că guvernarea cetății ar trebui să asigure starea de fericire în cetate. Buna-guvernare în viziunea expusă aici de către Aristotel trebuie să aibă la temelie sa instituția cetățeanului și a conducătorilor cetății; este vorba de morala comunității care, evident, cuprindea și atunci conceptul de „bine”. Pentru Aristotel, constituția bună este cea care permite instituțiilor să se adapteze și să dureze, fiindcă numai într-un mediu stabil oamenii pot da dovadă de virtute etică și politică. Aristotel, în demersul cuprins în *Politica* este nevoit să observe că oligarhia este dominată de puterea celor bogați, iar democrația – de puterea celor mulți, lipsiți însă de bogăție. Aristotel apără o idee uimitoare: fuziunea celor două regimuri degradate poate duce la o constituție „dreaptă”. O asemenea combinație contribuie, efectiv, la neutralizarea rivalităților sociale, realizând un echilibru politic între cei înstăriți și cei sărmani. Este condiția stabilității politice. Prin urmare, singura soluție este de a încredința conducerea politică a cetății

„celor care urmează calea de mijloc” între bogați și săraci (clasa de mijloc). Deși Aristotel își exprimă o preferință clară pentru guvernarea de către clasa de mijloc, el nu uită nici de rolul poporului, nici de importanța legii. „Binele politicii este dreptul, cu alte cuvinte interesul comun” părea să fie esența conceptului de bună-guvernare astfel cum este „construit” acesta în *Politica* de către Aristotel [17].

Din cele expuse mai sus observăm că statul ideal, în cadrul teoriei elaborate de marele filosof, este întruchiparea ordinii și măsurii bazată pe legislația perfectă, iar buna-guvernare se bazează pe un mecanism echilibrat al organizării statale. Trebuie remarcat faptul că Aristotel era împotriva șablonizării constituției, scopul principal al bunei-guvernări fiind atingerea stării de fericire în fiecare cetate și respectarea moralei comunității. Plus la aceasta, este necesară stabilirea unui echilibru politic între cei înstăriți și cei săraci. Astăzi din cadrul conceptului bunei-guvernări dezvoltat de Aristotel sunt preluate și implementate principiile universalității, egalității și domniei legii.

VI. Motivele și oportunitatea modificării formelor de guvernământ

O altă problemă cercetată de Aristotel, aflată în legătura directă cu studiul de organizare a statului, ține de modificarea formei de guvernământ. Printre cauzele schimbării formelor de guvernământ pot fi menționate descreșterea economică; împărțirea societății în bogați și săraci; criza politică și socială. Printre motivele modificării formelor de guvernământ trebuie să menționăm denaturarea unuia dintre criteriile ce stau la baza instituirii formei existente a statului și utilizarea puterii în interesele propriei averi, care duce la degenerarea monarhiei în tiranie, a aristocrației în oligarhie, a politiei în democrație. La cele invocate *supra* se mai adaugă nemulțumirea oamenilor care se manifesta prin revolta acestora. Printre cauzele principale care duc la revolta cetățenilor în cadrul democrației trebuie să fie menționată „nerușinarea demagogilor”, care izgonesc membrii elitei pentru a le putea confisca averile. În cadrul oligarhiei demosul este nedreptățit și degenerază în tiranie, fiind urmat, în unele cazuri, de democrație. Pentru aristocrație este caracteristic faptul că puterea este exercitată de un număr mic de persoane, care fac parte din demnitari, iar demosul este nedreptățit în continuare.

Așadar, ca exemplu, în cazul în care puterea este utilizată de către guvernanți în vederea realizării intereselor proprii, așa-numitele forme concrete ale organizării statului degenerază, respectiv: monarhia – în tiranie, aristocrația – în oligarhie, politia – în democrația aristotelică [12, p.63-64]. Trebuie remarcat faptul că schimbarea formelor de guvernământ este strâns legată de problema nemulțumirii oamenilor de forma de stat existentă care duce la revolta acestora, de aceea considerăm oportun să examinăm cauzele nemulțumirii oamenilor care duc la schimbarea orânduirii statale existente. În cadrul democrației una dintre cauzele principale ale nemulțumirii oamenilor este nerușinarea demagogilor. „Unii îi calomniază în particular pe cei care dețin averi până când aceștia se reunesc <contra calomniatorilor>, pentru că o teamă comună îi adună împotriva chiar și a celor mai aprigi dușmani. Alții însă incită întreaga mulțime împotriva <celor bogați>. Căci demagogii i-au izgonit pe mulți dintre membrii elitei pentru a le putea confisca averile, până ce exilații au devenit numeroși, iar, întorcându-se, aceștia au învins în luptă demosul și au instaurat oligarhia” [8, p.255-295]. Observăm că democrația trece în oligarhie din cauza dorinței demagogilor de a expropria proprietatea bogăților, care, reunindu-se, acaparează puterea de stat. Aristotel afirma că demagogii, pentru a face pe plac <demosului>, aduc nedreptăți elitelor, realizând <de fapt> coalizarea acestora, fie împărțindu-le averile, fie obligându-i la asumarea unor officii. Alteori, ei îi acuză pe cei bogați pentru a le confisca averile [*Ibidem*]. Anume aceste acțiuni duc la nemulțumirea și revolta oamenilor în cadrul democrației. Trebuie să menționăm că această formă de guvernământ poate trece nu doar în oligarhie, ci și în tiranie, în cazul în care demagogul era și strateg.

În cadrul oligarhiilor schimbările se produc din cauza nedreptății demosului de către oligarhi, iar ca urmare oligarhia degenerază în tiranie. Uneori conflictul provine de la cei bogați, dar care nu iau parte la magistraturi, căci demnitarii sunt foarte puțini la număr. Cei care nu luau parte la magistraturi se revoltă, ceea ce duce la apropierea oligarhiei de regimul constituțional sau la instaurarea democrației. Oligarhiile se mai răstoarnă și din cauza membrilor lor, care devin demagogi datorită rivalității. Demagogia are două sensuri: unul se referă la oligarhii înșiși, căci un demagog se poate ivi chiar dacă ei sunt puțini. Este la fel și atunci când unii restrâng oligarhia la un număr și mai mic <de membri>. În acest caz, cei care urmăresc egalitatea sunt siliți să apeleze la ajutorul demosului. Mai apar schimbări ale oligarhiei și atunci când unii <membri ai ei> și-au risipit bunurile proprii printr-o viață desfrânată, pentru că aceștia urmăresc o înnoire și caută să devină tirani ei înșiși sau îl pregătesc pe un altul pentru aceasta. <Aceste regimuri> se desființează însă și atunci când înăuntrul unei oligarhii apare o alta. Acest lucru se petrece dacă nu au cu toții dreptul de participare la cele mai importante

magistraturi, chiar dacă numărul celor care participă la întreaga conducere este scăzut. O schimbare a oligarhiilor are loc atât pe timp de război, cât și pe timp de pace: pe timp de război, deoarece neîncrederea în demos îi constrânge <pe oligarhi> să se folosească de mercenari, însă cel care îi are sub ascultare devine adesea tiran [12, p.255-295]. Respectiv, observăm că oligarhia ca forma de guvernământ de cele mai multe ori este urmată de tiranie sau de democrație.

În cadrul aristocrației, conflictele se nasc datorită numărului mic al celor care iau parte la demnități. <Un conflict> se realizează în mod necesar mai ales atunci când o mulțime se crede egală după virtute. <Ea se mai realizează și> atunci când unii, în ciuda grandorii lor și a faptului că nu sunt cu nimic mai prejos în virtute, au fost lipsiți de demnitățile pe care alții le dețin într-o măsură mai mare sau când există un bărbat ales care nu ia parte la onoruri. Pe urmă, atunci când unii sunt foarte săraci, iar ceilalți bogați, iar acest lucru se petrece mai ales în vremuri de război. Dar aristocrațiile și regimurile constituționale se prăbușesc mai ales datorită abaterii de la ceea ce este drept în cadrul constituției însăși. Originea <căderii lor> este combinarea greșită, în cazul regimului constituțional, între democrație și oligarhie, pe când în cazul oligarhiei – a acestora și a virtuții, dar mai cu seamă a acelor două, adică a democrației și a oligarhiei. Regimurile constituționale se străduiesc să le combine pe acestea, ca și multe dintre cele care poartă numele de aristocrație. Căci aristocrațiile se deosebesc de regimurile constituționale prin acest <amestec>, iar din cauza lui unele sunt mai stabile, iar altele mai puțin stabile. Căci acelea care înclină mai degrabă către oligarhie se numesc aristocrații, pe când cele care sunt mai preocupate de mulțime – regimuri constituționale. De aceea, acestea din urmă sunt mai solide, pentru că mulțimea este mai puternică, iar <cetățenii> doresc mai degrabă să fie egali, însă cei bogați doresc să depășească măsura și să aibă mai mult, dacă o constituție le acordă superioritatea. Referindu-ne la schimbarea regimurilor politice, trebuie să remarcăm faptul că regimul constituțional tinde spre democrație, iar aristocrația – spre oligarhie. Dar, există și tendința spre contrarii, de pildă aristocrația – spre democrație, pentru că cei mai săraci o atrag spre contrara ei, fiind nedreptățiți, iar regimurile constituționale – spre oligarhie [Ibidem].

O altă posibilitate de schimbare a formelor de guvernământ este descrisă de marele gânditor astfel: „Iar mai demult a fost regalitate tocmai pentru că se găseau rar mai mulți bărbați deosebiți în virtute, iar, pe de altă parte, pentru că pe atunci se locuia în cetăți mici. Pe urmă, regii erau investiți în urma unor înfăptuiri mărețe. Dar când s-a întâmplat să apară mai mulți egali în virtute, ei nu au mai îndurat <regalitatea>, ci au căutat ceva comun și au instituit o constituție. Dar apoi ei s-au pervertit și s-au îmbogățit din bunurile publice, iar de aici au provenit apoi oligarhiile, căci înnobilarea a produs îmbogățirea. De la acestea s-a trecut mai întâi la tiranie, iar de la tiranii la democrație, pentru că <membrii oligarhiei> au ajuns neîncetat tot mai puțini, datorită avariției, ceea ce a întărit mulțimea într-atât, încât ea s-a revoltat și a fost instaurată democrația [12, p.189-195].

Trebuie să remarcăm faptul că criteriile de încredințare a puterii de stat deferă în funcție de regimul politic instaurat în societate. În cadrul aristocrației oamenii exercită puterea de stat în funcție de virtute. În cadrul oligarhiei, criteriul principal de accedere la putere de stat este bogăția, iar în cadrul democrației – în funcție de libertate.

Respectiv, observăm că Aristotel descrie diferite posibilități de schimbare a formelor de guvernământ, însă gânditorul oferă exemple istorice ale acestei schimbări anume în cadrul trecerii de la democrație la oligarhie și de la aceasta din urmă la tiranie. Astfel, teoria elaborată de filosof lasă loc interpretării. Din exemplele evocate de filosof putem concluziona că monarhia, în procesul schimbării formelor de guvernământ, este urmată de aristocrație, fiindcă la putere vin oamenii nobili, care la început sprijină puterea monarhului, iar mai târziu, având acces la putere, o înlocuiesc. După aristocrație vine politea, deoarece la putere vin mai mult oamenii care guvernează în folosul întregului polis. Acest proces poate să meargă și invers. Din întreaga populație la putere vin cei mai nobili de a o exercita, ceea ce duce la apariția aristocrației. Ca urmare, din elita care se află la guvernare se evidențiază un geniu, care este mai presus de alții prin noblețe și virtute. Această persoană concentrează în mâinile sale întreagă putere statală, iar cuvântul lui devine lege, însă aceasta nu reprezintă tiranie, ci regalitate, fiindcă persoană dată guvernează în folosul tuturor oamenilor și al întregului polis. Aceasta reprezintă „cercul” schimbării formelor de guvernământ „bune”. Dacă e să ne referim la formele de guvernământ derivate, acestea urmează un ciclu asemănător. Tirantul în procesul guvernării se sprijină pe un cerc restrâns de persoane care îi ajută în exercitarea puterii de stat. Cu timpul, acești oameni concentrează în mâinile lor întreaga putere de stat, schimbând forma de guvernământ. Și în consecința acestor acțiuni este instaurată oligarhia, nu însă aristocrația. Fiind guvernanți, în procesul exercitării puterii de stat ei sunt ghidați de interesul propriu, nu însă de interesul oamenilor de rând, care, spre sfârșit, organizează lovitura de stat. Inegalitatea este cauza căderii oligarhiei, care este urmată de democrație, fiindcă fiecare persoană tinde spre

satisfacerea ambițiilor și dorințelor proprii, neavând grijă de bunăstarea polisului. Ca și în cadrul formelor de guvernământ pure, cele derivate pot urma schimbarea inversă. În cadrul acestei interpretări a schimbării formelor de guvernământ trebuie să remarcăm faptul că o formă de guvernământ pură nu poate să treacă în cea derivată, fiindcă forma de guvernământ nu se referă numai la modul de exercitare a puterii, ci și la psihologia oamenilor. Cel care toată viața a vrut să agonisească avere din contul altora niciodată, venind la putere, nu va governa pentru binele țării sale; și invers, acel om care toată viața a pus binele poporului și al polisului mai presus de binele personal, venind la putere, nu o va exercita în folosul propriu, de aceea democrația nu poate trece în politea, oligarhia – în aristocrație, iar regalitatea – în tiranie.

VII. Actualitatea clasificării formelor de guvernământ elaborate de Aristotel

Apare întrebarea dacă studiul lui Aristotel asupra formelor de guvernământ rămâne actual în continuare și, dacă da, ce rol joacă acesta în cadrul științei dreptului constituțional contemporan. Pentru a răspunde la întrebarea dată am apelat la *Cursul de Drept constituțional* scris de marele jurist român Constantin Stere și am constatat deja că la începutul sec. XX practica constituțională nu se mai încadra în formulele aristotelice. În cadrul acestei lucrări gânditorul arată că clasificarea lui Aristotel nu poate fi aplicată direct. C. Stere întreabă: „Ce sunt SUA după această clasificare? În fruntea lor este un președinte cu puteri foarte mari, cu puteri mult mai mari decât ale celor mai mulți monarhi din Europa. E o regalitate? Sau fiind dat că guvernează un parlament, un congres, e o aristocrație? Sau fiind dat că ultimul resort se pronunță prin sufragiul universal e o democrație?” [15, p.43]. Cum putem răspunde la întrebările marelui constituționalist român? Cu adevărat, conceptul elaborat de gânditorii greci nu mai este aplicabil în epoca contemporană? Nu putem nega faptul că după elaborarea acestor concepții au trecut mai multe secole, însă opiniile marilor gânditori rămân actuale, deoarece pot și trebuie să fie reinterpretate în conformitate cu realitatea existentă în epoca de dezvoltare actuală. Trebuie să punem accentul nu atât pe numărul persoanelor care exercită puterea, ci pe faptul cui aparține puterea sau, mai exact, în interesul cui guvernează conducerea de stat [15, p.43]. Dacă privim la conceptul elaborat de Aristotel din acest punct de vedere, putem observa că în cazul democrației puterea aparține poporului, în interesul căruia este exercitată, așa cum a formulat ideea democrației președintele SUA A.Lincoln: „Democrația este guvernarea exercitată de popor, aleasă de popor și pentru popor” [19]. Atunci nu poate să apară întrebarea ce formă de guvernământ este SUA, fiindcă aceasta reprezintă, incontestabil, democrație, căci conducerea este încredințată de popor Parlamentului și Președintelui, care sunt aleși în mod democratic și exercită puterea din numele poporului. Respectiv, pentru a determina forma de stat trebuie să fie cercetat cui aparține suveranitatea statului; cui este ea atribuită. Azi e important în numele cui se guvernează, dacă organul care guvernează exercită puterea lui ca un drept propriu ce s-ar afla în patrimoniul său, sau organul care guvernează este un simplu mandatar altcuiva [15, p. 43]. Observăm că Aristotel a căutat răspunsul la întrebarea „Cui aparține puterea de stat?”, însă, în perioadă actuală de dezvoltare a dreptului constituțional întrebarea poate fi reformulată astfel: „Cui aparține suveranitatea de stat?” sau, alfel spus, cui aparține puterea supremă în stat? Observăm că trebuie doar să punem accentul nu atât pe persoana care se află la conducerea țării, ci pe deținătorul întregii puteri statale și, în cadrul acestei interpretări, teoria lui Aristotel rămâne actuală și aplicabilă în continuare, în pofida tuturor schimbărilor și revoluțiilor care au avut loc pe arena politică pe parcursul veacurilor.

Analizând actualitatea studiului lui Aristotel, Constantin Stere afirma că filosoful clasifica formele de stat după numărul de guvernanți, juristul afirmând că în perioada de dezvoltare actuală acest criteriu nu poate fi menținut [15, p.43], însă în cadrul clasificării lui Aristotel acest criteriu nu era unul definitoriu. Marele gânditor pune accentul nu atât pe numărul persoanelor care se aflau la guvernare, ci pe clasa politică care guverna, afirmând că în cazul în care majoritatea oamenilor în stat sunt înstăriți și în mâinile acestor persoane se află puterea de stat, forma de guvernământ în cadrul acestei organizații statale nu va fi democrația, ci oligarhia, fiindcă democrația persistă numai în cazul în care la putere se află cei săraci.

Plus la aceasta, referindu-ne la actualitatea studiului filosofului, trebuie să remarcăm faptul că doctrina dreptului constituțional contemporan clasifică formele de guvernământ în monarhii și republici, pornind de la determinarea organului căruia îi aparține puterea supremă, criteriul formulat de Aristotel în întrebarea cine se află la conducerea țării, monarhia fiind definită ca formă de guvernământ în care șeful statului este un monarh (rege, împărat, emir, prinț) absolut sau nu, ereditar [20, p.107] sau desemnat după proceduri specifice în funcție de tradițiile regimului constituțional [13, p.242], iar republica se caracterizează prin faptul că cetățenii guvernează singuri, desemnându-și sau alegând un șef de stat denumit, de regulă, președinte [21, p.130]. De aici reiese că cercetarea lui Aristotel asupra formelor de guvernământ reprezintă baza constituționalismului modern. O altă

contribuție a lui Aristotel, care astăzi este puțin sesizată în literatură, ține de perfecționarea aparatului categorial, care este utilizat și în zilele noastre. În domeniul jurisprudenței, în particular, este vorba de: categoria „drept natural”, categoria „drept volitiv”, categoria „forma organizării statale” etc. [12, p.63-64]. Restectiv, anume Aristotel este cel care a creat toată terminologia privitoare la formele de stat, terminologie care a rămas foarte puțin schimbată [15, p.42-43].

Importanța studiului gânditorului antic reiese din faptul că marele filosof a elaborat o concepție modernă despre democrație. Observăm în zilele noastre că statele, care au avut în vedere creșterea numerică a celor ce aparțin stării de mijloc și le-au protejat interesele, au avut parte de societate democratică durabilă. Se observă și astăzi că extremele sunt dăunătoare pentru societate, pentru că de fiecare dată când ele intră în acțiune duc la dezintegrarea societății și la necurmte suferințe. De aceea, singura cale rațională este calea de mijloc în cadrul societății și, alegând o politică bazată pe virtute, se evită convulsiile sociale și, în ultimă instanță, revoluțiile.

Actualitatea ideilor lui Aristotel se mai manifestă prin faptul că gânditorul fundamentează conceptul statului de drept, bună-guvernare fiind cea care asigură suveranitatea legii, întrucât legea este rațiune fără pasiune, ceea ce reprezintă un adevăr care așteaptă și azi să fie aplicat în practică [1, p.23]. Teoria separației puterilor, la rândul ei, pune accentul pe echilibrarea lor și își găsește sens doar în regimul reprezentativ modern, de aceea s-a și născut în lupta pentru constituirea acestuia, împotriva monarhiei absolute [22, p.23].

Plus la aceasta, observăm că mai importantă decât forma este mișcarea politică de sus în jos sau de jos în sus. Astăzi știm că este preferabilă combinarea direcțiilor: de jos în sus în alegerea reprezentanților (conducătorilor) și de sus în jos a guvernărilor în acțiune. Astăzi identificăm și greșelile posibile în această corelație: când puterea evită alegerea adevărată de jos în sus prin plebiscite, lovituri de stat și manipulare, și invers – când masa vrea să guverneze prin presiune, anchete, manifestări violente. Aristotel rămâne interesant și prin analiza pătrunzătoare a motivațiilor individuale care determină faptic revoluțiile și a eventualelor „alunecări” după reușita revoluției [23, p.56-63].

Cu părere de rău, unele idei exprimate de filosof în cadrul descrierii tiraniei sunt aplicate pe larg în cadrul democrațiilor moderne. De exemplu, tendința de supraveghere globală, care în zilele noastre este efectuată prin diferite gadgeturi și resurse electronice, a fost descrisă de Aristotel astfel: „În cadrul tiraniei este necesar ca toți oamenii care sunt în oraș să fie în permanență la vedere și să își petreacă timpul în fața ușilor caselor lor: atunci le va fi foarte dificil să ascundă ceea ce fac; și, fiind în permanență în poziția de sclavi, ei se vor obișnui să fie blânzi”. O altă teorie interesantă în legătură cu studiul lui Aristotel constă în faptul că tirania restricționează artificial creșterea bunăstării cetățenilor, tiranului fiindu-i convenabilă limitarea bunăstării cetățenilor. Trebuie să subliniem faptul că „toate aceste semne, prin care se diferă democrația extremă, sunt comune și pentru tiranie: dominația femeilor în familie și în viața de zi cu zi, prea multă libertate robilor, care împreună cu femeile nu au intenții rele împotriva domniei tiranului, ci, dimpotrivă, profitând de bunăstarea proprie susțin atât tirania, cât și democrația, fiindcă și demosul dorește să fie un fel de monarh”. În cadrul acestor reflecții trebuie să punctăm două idei de bază. În primul rând, trebuie să subliniem faptul că Aristotel pune semnul egalității între democrație și tiranie. Plus la aceasta, gânditorul punctează rolul femeilor și al robilor în cadrul democrației, arătând că demosul dorește să se afle la guvernare, sensul noțiunii de demos în conformitate cu ideile lui Aristotel fiind întreaga populație, în afară de cei mai buni, aristocrați, respectiv, demosul reprezintă oamenii care au grijă numai de bunăstarea proprie, reprezentând cea mai precară pătură socială a polisului. De aici reiese cauza poziționării democrației ca formă de guvernământ rea și diferența substanțială între aceasta și politea. Observăm că Aristotel a prevestit dezvoltarea feminismului liberal, curent care s-a format la mijlocul sec. XIX și a culminat la începutul sec. XX [24].

Pe bună dreptate, după această examinare a concepțiilor lui Aristotel, în prezent doctrina constituțională constată că „deosebirele dintre republici și monarhii în statele democratice contemporane sunt de natură a prezenta o importanță practică, numai dacă tratăm această problemă în lumina raporturilor dintre principalele categorii existente într-un stat, a modelului în care se realizează cerințele principiului separației puterilor, adică în lumina trăsăturilor caracteristice ale sistemului politic căruia aparține statul respectiv” [25, p.110].

Concluzii

Generalizând cele expuse mai sus, actualitatea și impactul concepțiilor lui Aristotel se manifestă în cercetarea noțiunilor „formă de guvernământ” și „formă de organizare a puterii de stat”, care sunt perfect aplicabile în epoca contemporană. De la formele de guvernământ descrise de Aristotel s-au conturat și cristalizat două forme de organizare statală a puterii în statul contemporan:

- a) forma de guvernământ propriu-zisă și tipurile ei (monarhia și republica);
- b) regimul politic și tipurile lui (în baza principiului separației puterilor în stat: regimul politic parlamentar; regimul politic prezidențial și regimul politic semiprezidențial. Iar în funcție de principiile ce stau la baza regimului politic avem: 1) regimuri politice democratice, 2) regimuri politice nedemocratice).

Respectiv, pornind de la cele expuse mai sus putem concluziona că ideile elaborate de Aristotel rămân actuale în continuare, pe de o parte, cuprinzând în sine geneza conceptului orânduirii statale care este strâns legat cu cel de putere de stat, iar, pe de altă parte, arătându-ne legitățile dezvoltării și funcționării puterii de stat ca fenomen politico-social la etapa actuală de dezvoltare a societății.

Referințe:

1. GEORGESCU, Ș. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor din ultimii 2500 de ani*. București: ALL Beck, 2001.
2. COROLIUC, B., CIOBANU, I. *Istoria ideilor politice și juridice din antichitate până în secolul XX (curs rezumativ)*. Bălți: Presa Universitară Bălțeană, 2005, p.30-31.
3. DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat*. Iași: Chemarea, 1996.
4. NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria general a dreptului și statului*. Chișinău, 2006, p.508.
5. SOCIETATEA ROMÂNĂ DE FILOSOFIE. *Istoria filosofiei moderne*. Vol.1. București, 1937, p.79-95.
6. POPA, N., DOGARU, I., DĂNIȘOR, G., CLAUDIU DĂNIȘOR, D. *Filosofia dreptului. Marile curente*. București: ALL Beck, 2002, p.62- 63.
7. BĂDESCU, M. *Conceptele fundamentale în teoria și filosofia dreptului, Școli și curente în gândirea juridică*. București: Lumina Lex, 2002, p.15.
8. ARISTOTEL. *Politica*. Ediție bilingvă. Traducere, comentarii și index de Alexander Baumgarten cu un studiu introductiv de Vasile Muscă. București: IRI, 2001, p.37.
9. CAPCELEA, V. *Filosofia dreptului, Manual pentru instituții de învățământ superior*. Chișinău: ARC, 2004, p.58.
10. ARISTOTEL. *Etica nicomahică*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p.105.
11. ARISTOTEL. *Politica*. București: Didot, 1996, p.83.
12. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016, p.63.
13. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.1. Ediția a 2-a. Chișinău, 2019, p.241.
14. НЕРЕСЯНЦ, В.С. (отв. ред.) *История политических и правовых учений. Древний мир*. Москва: Наука, 1985, с.60.
15. STERE, C. *Curs de drept constituțional*. Chișinău: Cartier, 2016, p.42-43.
16. КАЦАПОВА, И.А. *Философия права*. Москва, 2005.
17. DUMITRESCU, C.A. *Esența conceptului de bună-guvernare în viziunea lui Aristotel*. Partea I. *Dimensiunea instituțională*. Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”.
18. МАРТЫШИН, О.В. (отв. ред.) *История политических учений*. Москва: Юристъ, 1996, с.53.
19. <https://juridicemoldova.md/6439/aspecte-privind-esenta-parlamentarismului.html>
20. PRELAT, M., BOULOIS, I. *Institutions politiques et droit constitutionnel*. 6-em edition. Paris: Dalloz, 1975, p.107.
21. MURARU, I. *Drept constituțional și instituții politice*. București: Actami, 1997, p.130.
22. VARZARI, P. *Istoria gândirii politice (Compendiu)*. Material didactic pentru studenți. Chișinău, 2017.
23. GEORGESCU, P.A. *Filosofia dreptului în contextul actualității. Tratat și antologie de texte*. București: Editura Universității „Titu Maiorescu”, 2001, p.56, 63.
24. [http://www.wikiznanie.ru/wikipedia/index.php/%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(%D0%90%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C\)](http://www.wikiznanie.ru/wikipedia/index.php/%D0%A2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(%D0%90%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C))
25. VRABIE, G. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.1. București: Cugetarea, 1999, p.110.

Date despre autori:

Alexandru ARSENI, profesor universitar, doctor habilitat, Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova.

Veronica POZNEACOVA, doctorandă, Școala doctorală Științe Juridice, Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: veronicapozneacova@gmail.com

Prezentat la 28.10.2020